

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2663-4619/76/158-162>

Sevda Vüqar qızı Salmanova
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)
magistrant
sevda.salmanova.1999@mail.ru

MƏRKƏZİ BANKLARIN HƏYATA KEÇİRDİYİ PUL-KREDİT SİYASƏTİNİN MAHİYYƏTİ

Xülasə

Monetar siyasət pul-kredit orqanlarının makroiqtisadi siyasətini, qiymət sabitliyini, sabit valyuta məzənnəsinin saxlanması əhatə edə bilən son məqsədlərin kombinasiyasına nail olmaq üçün pul bazarının şərtləri (qısamüddətli faiz dərəcəsi, nominal məzənnə və ya bankın cari likvidlik səviyyəsi) vasitəsilə məcmu tələbin idarə edilməsinə yönəlmiş tədbirlər məcmusudur. Monetar siyasətin əsasını pul resurslarının və ümumilikdə pul siyasətinin iqtisadi situasiyaya təsiri prosesini öyrənən pul nəzəriyyəsi təşkil edir. İqtisadçılar uzun müddətdir ki, pul siyasətinin bazar şərtlərində əhəmiyyətini və rolunu müzakirə edirlər.

Hədəflər və alətlər arasında düzgün tarazlığı qorumaq üçün mərkəzi banklar bir real hədəf götürür və ona nail olmaq üçün bir və ya bir neçə alət seçirlər. Mərkəzi Bank bankların koordinasiyasını təşkil etmək və iqtisadi tənzimləmə vasitəsi ilə onların fəaliyyətini tənzimləmək üçün xüsusi səlahiyyətlərə malikdir.

Açar sözlər: pul-kredit, mərkəzi bank, inflyasiya, iqtisadi vəziyyət, monetar siyasət

Sevda Vugar Salmanova

The nature of the money-credit system implemented by central banks

Summary

Monetary policy is a set of measures aimed at managing aggregate demand through money market conditions (short-term interest rate, nominal exchange rate or current bank liquidity level) to achieve a combination of ultimate goals that can include macroeconomic policy, price stability, and maintaining a stable exchange rate.

The basis of monetary policy is the theory of money, which studies the process of the impact of monetary resources and monetary policy in general on the economic situation. Economists have long debated the importance and role of monetary policy in market conditions.

To maintain the right balance between goals and instruments, central banks take a realistic goal and select one or more instruments to achieve it. The Central Bank has special powers to coordinate banks and regulate their activities through economic regulation.

Keywords: monetary, central bank, inflation, economic situation, monetary policy

GİRİŞ

Mərkəzi Banka geniş səlahiyyətlər verilsə də, onun bəzi fəaliyyətlərində məhdudiyətlər mövcuddur:

- qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş əməliyyatlardan başqa digər hüquqi və fiziki şəxslərlə bank əməliyyatlarının aparılması;
- qanunla müəyyən edilmiş hallardan başqa istehsal, ticarət, sığorta və digər kommertiya fəaliyyəti ilə məşğul olmaq.

Belə ki, Mərkəzi Bank ikili hüquqi aspektə malikdir və eyni zamanda xüsusi səlahiyyətli dövlət qurumu və iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan hüquqi şəxs kimi fəaliyyət göstərir [3, s. 17-21].

Mərkəzi Bankın mövcud hüquqi mövqeyinin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onun inzibati, hüquqi və təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi eyni problemin - kredit sisteminin idarə

edilməsinin həllinə yönəlmişdir. Mərkəzi bankın inzibati funksiyalarını aşağıdakılara bölmək olar: təşkilati (pul dövriyyəsinin təşkili və idarə edilməsi) və mülki dövriyyənin mühafizəsi (investorların və kommertiya banklarının digər kreditorlarının maraqları) [4, s. 57-59].

Mərkəzi Bankın fəaliyyətinin əsas məqsədi qiymətlərin sabitliyini, nağd pul dövriyyəsinin tənzimlənməsini, bank və ödəniş sistemlərinin, eləcə də tədiyyə balansının sabitliyini və inkişafını təmin etməkdən ibarətdir. Mərkəzi Bank qarşıya qoyduğu məqsədlərə nail olmaq üçün pul-kredit siyasətini müəyyən edir, əskinasların buraxılması və çıxarılmasını həyata keçirir, manatın xarici valyutalara nisbətə rəsmi məzənnəsini mütəmadi olaraq müəyyən edir, pul vəsaitlərini qanunvericiliyə uyğun olaraq tənzimləyir və ona nəzarət edir, qızıl ehtiyatlarını saxlayır. Mərkəzi Bank tədiyyə balansı hesabatını tərtib edir, bank fəaliyyətini lisenziyalaşdırır və tənzimləyir, qanunla müəyyən edilmiş bank fəaliyyətinə nəzarət edir, ödəniş sistemlərini təşkil edir, əlaqələndirir, tənzimləyir və nəzarət edir. Ölkə iqtisadiyyatının tənzimlənməsində pul-kredit siyasətinin düzgün tənzimlənməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir və kredit tələbatın ödənilməsi üçün əlverişli imkan yaradır.

Bu çərçivədə pul siyasətinin həyata keçirilməsindən məsul olan mərkəzi banklar ölkənin iqtisadi şərtlərini və hökumətin həyata keçirdiyi fiskal siyasətləri məlumat kimi götürərək əsas pul siyasəti hədəflərini müəyyən edirlər. Əsas pul siyasəti hədəflərini müəyyən edən mərkəzi banklar daha sonra bu əsas hədəflərə çatmaq üçün hansı strategiyanın həyata keçiriləcəyinə, seçilmiş strategiyaya çərçivəsində hansı pul siyasəti alətlərindən istifadə ediləcəyinə və seçilmiş pul siyasətini hansı əməliyyat infrastrukturunu üzərində həyata keçirəcəklərinə qərar verirlər.

ANALİZ

Müasir dövrdə Mərkəzi Bank dövlət iqtisadiyyatının inkişafında və tənzimlənməsində mühüm rol oynayır. Mərkəzi banklar bütün ölkələrin bank sistemlərinin əsas hissəsini təşkil edir. Bəzi ölkələrdə bu banklara müxtəlif adlar verilir: Mərkəzi Bank, Xalq Bankı, Dövlət Bankı, Ehtiyat Bankı, Emissiya Bankı, Federal Ehtiyat Sistemi. Bəzi ölkələrdə isə yalnız ölkə adları ilə birlikdə, məsələn, İtaliya Bankı, Yaponiya Bankı və s. adlanır.

Pul siyasətinə adətən ölkənin mərkəzi bankı (nümünə kimi, ABŞ-da Federal Ehtiyat Bankları, Böyük Britaniyada İngiltərə Bankı, Almaniyada Almaniya Federal Bankı və Azərbaycanda Milli Bank) nəzarət edir.

Avropa ölkələrində Fransa və İtaliyanın mərkəzi bankları pul siyasətinin həyata keçirilməsində digərlərinə nisbətən dövlət institutlarından daha az asılıdır. Bu ölkələrdə Mərkəzi Bankın işinə müdaxilə etmək hüququ qanunla hökumətə verilir. Mərkəzi Bank məsləhətçi kimi çıxış edir və hökumətin qərarlarını rəhbər tutmalıdır. Böyük Britaniya, Hollandiya, İsveç və Yaponiya qanunları dövlət orqanlarının Mərkəzi Bankın işinə müdaxilə etmək, ona göstəriş vermək və qərarını ləğv etmək imkanlarını tam şəkildə müəyyən edir [6, s. 480].

ABŞ-da Federal Ehtiyat Sistemi mərkəzi bankın funksiyalarını yerinə yetirmək və Amerika Birləşmiş Ştatlarının kommertiya bank sistemi üzərində mərkəzləşdirilmiş nəzarətini həyata keçirmək üçün 23 dekabr 1913-cü ildə xüsusi olaraq yaradılmış müstəqil federal agentlikdir. Federal ehtiyat sisteminin tərkibinə iri şəhərlərdə yerləşən 12 federal ehtiyat bankı, üç minə yaxın kommertiya bankı, prezidentin təyin etdiyi Rəhbərlər Şurası, Federal Bazar Komitəsi və məsləhət şuraları daxildir. Federal Ehtiyat Aktı bankın yaradılması üçün əsasdır. Hökumət Federal ehtiyat sisteminin idarə edilməsində həlledici rol oynayır, baxmayaraq ki, kapitalın mülkiyyət forması özəl - səhmlərin xüsusi statusuna malik səhmdardır.

Alman Federal Bankı Almaniyanın mərkəzi bankıdır. Almaniya Federal Bankı və Almaniya Federal Maliyyə Nəzarəti Orqanları birlikdə Almaniyanın maliyyə tənzimləyici orqanlarıdır. "Bundesbank"-ın baş ofisi Frankfurt-am-Main şəhərində yerləşir.

Türkiyə Respublikasının Mərkəzi Bankı Türkiyə Respublikasının mərkəzi bankıdır. Mərkəzi bankın vəzifələri arasında pul və məzənnə siyasətinin yürüdülməsi, Türkiyənin beynəlxalq rezervlərinin idarə edilməsi, eləcə də banknotların çapı və buraxılması, ölkədə ödəmə sistemlərinin yaradılması, saxlanması və tənzimlənməsi yer alır. Türkiyə Respublikası Mərkəzi Bankı

Türkiyədə qiymət və maliyyə sabitliyinə nail olmaq və qorumaq üçün qanunla tapşırılıb və bu məqsədlərə çatmaq üçün sərəncamında olan hər hansı bir siyasət alətini öz mülahizəsinə əsasən istifadə etmək səlahiyyətinə malikdir. Türkiyə Respublikası Mərkəzi Bankı 2006-cı ildən etibarən tam inflyasiya hədəfləmə rejimini izləyir [7, s. 412].

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı "Azərbaycan Respublikası Milli Bankının yaradılması haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1992-ci il 11 fevral tarixli Fərmanı ilə yaradılmışdır. 2009-cu il martın 18-də keçirilmiş "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələr və dəyişikliklər haqqında" referendum haqqında Qanunun qüvvəyə minməsi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı Mərkəzi Bank adlandırılmışdır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında Mərkəzi Bankın ölkənin milli valyutasının buraxılması üzrə funksiyası təsbit edilmişdir. Mərkəzi Bankın "Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş səlahiyyətləri çərçivəsində fəaliyyətinin əsas məqsədi qiymət sabitliyinin təmin edilməsidir [1, s.80].

Rusiya Federasiyasının Mərkəzi Bankı (Rusiya Bankı) Rusiyada xüsusi dövlət-hüquq qurumu, birinci dərəcəli əsas bankdır. Rusiya Federasiyası Hökuməti ilə birlikdə vahid dövlət pul siyasətini hazırlayan və həyata keçirən ölkənin əsas emissiya və pul tənzimləyicisi və xüsusi səlahiyyətlərə, xüsusən də əskinasların buraxılması və fəaliyyətini tənzimləmək hüququ verilir.

Rusiya Bankı ölkənin bütün kredit sisteminin əsas əlaqələndirici və tənzimləyici orqanı kimi çıxış edərək, iqtisadi idarəetmə orqanı kimi çıxış edir. Rusiya Bankı kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə nəzarət edir, onlara bank əməliyyatları aparmaq üçün lisenziya verir və ləğv edir və artıq kredit təşkilatları digər hüquqi və fiziki şəxslərlə işləyir.

İngiltərə Bankı Böyük Britaniyada mərkəzi bank kimi fəaliyyət göstərən xüsusi dövlət qurumudur. O, ölkənin pul siyasətinin idarə edilməsinə cavabdeh olan Pul Siyasəti Komitəsinin işini təşkil edir. İngiltərə Bankı mərkəzi bankın bütün funksiyalarını yerinə yetirir. Bunlardan ən əsası qiymət sabitliyini qorumaq və iqtisadi artımı təmin etmək üçün Hökumətin iqtisadi siyasətini dəstəkləməkdir. İngiltərə Bankı İdarə Heyəti tərəfindən idarə olunur. O, Qubernatordan, iki müdir müavinindən və idarə heyətinin 16 üzvündən ibarətdir. İdarəçilər Böyük Britaniya Parlamenti tərəfindən təsdiqləndikdən sonra kral fərmanı ilə təyin edilir [5, s. 46].

Yaponiya Bankı Yaponiyanın mərkəzi bankıdır. 1953-cü ildə təsis edilib və 1956-cı ildə fəaliyyətə başlayıb. Baş ofisi Tokionun Çuo rayonunda yerləşir. Yaponiya Bankı 10 oktyabr 1882-ci ildə Meiji dövründə Yaponiya Bankı Aktı ilə yaradılmışdır. Bank yeni əskinaslarının və sikkələrin paylanmasına, maliyyə sisteminin sabitliyinin təmin edilməsinə, pul siyasətinin həyata keçirilməsinə və məzənnə siyasətinin aparılmasına cavabdehdir. Yaponiya Bankı Federal Ehtiyat Sistemi və Avropa Mərkəzi Bankı ilə birlikdə dünyanın üç əsas mərkəzi bankından biridir.

NƏTİCƏ

Mərkəzi Bankın həyata keçirdiyi pul siyasəti ilk növbədə milli valyutanın daha da sabitləşməsinə və inflyasiyanın aşağı səviyyədə saxlanmasına yönəlib. Bunlar iqtisadi artımı təmin etmək üçün investisiya siyasətinin həyata keçirilməsi üçün zəruri şərtlərdir. Mərkəzi Bank pul dövriyyəsinin tənzimlənməsinə, milli valyutanın möhkəmlənməsinə, bank sisteminin inkişafına, formalaşmasının tənzimlənməsində bütün təsərrüfat təşkilatları tərəfindən depozitlərin yaradılmasına obyektiv təminat verir. Xarici və milli valyutalarda aktivlərin gərginliyini tarazlaşdırmaq məqsədi monetar siyasətin tərkib hissəsidir. Bu siyasət ilk növbədə ölkədə inflyasiyanın optimal səviyyəsini müəyyən etmək üçün valyuta ehtiyatlarından istifadə etmək məqsədi daşıyır.

Mərkəzi Bank kredit sistemini həyata keçirən və tənzimləyən qurumdur. İqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olan pul-kredit siyasəti vasitəsilə dövlət iqtisadi inkişafın məqsədlərinə və mürəkkəb iqtisadi proseslərə, o cümlədən ümumi milli məhsulun həcminə, inflyasiyaya, milli valyutaya və investisiya prosesinə təsir göstərir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində pul siyasətinin işlənilməsi hazırlanması və həyata keçirilməsi, ölkənin bank sektorunun yüksək fəallığı, milli valyutanın alıcılıq

qabiliyyətinin qorunması və s. mərkəzi banklar tərəfindən idarə olunur. Mərkəzi banklar bank sistemi olan istənilən ölkənin pul sisteminin əsasını təşkil edir [2, s. 114].

Müasir dövlətin bank sisteminə mərkəzi bankın əsas rolu və mövqeyi bu ölkədə bazar iqtisadiyyatının səviyyəsi və xarakteri ilə müəyyən edilir, bu münasibətləri sabit hesab etmək düzgün olmazdı. Bunun ən parlaq nümunəsi bazar münasibətlərinin müxtəlif mərhələlərində mərkəzi bankın rolunun dəyişməsidir.

Mərkəzi bank ideyası əsasən inkişaf etmiş bazar münasibətləri olan ölkələrdə yarandı. Bu isə bazarın və ümumilikdə maliyyə sektorunun gələcək inkişafının mərkəzi bank, dövlət tənzimləyicisi olmadan mümkün olmadığını göstərirdi.

Mərkəzi Bankın məqsədlərinə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir:

- dövlətin pul-kredit siyasətini müəyyən edir və həyata keçirir;
- nağd pul dövriyyəsini tənzimləyir;
- pul nişanlarını buraxır və tədaviyə çıxarır;
- milli valyutanın xarici valyutalara nisbətində rəsmi məzənnəsini mütəmadi olaraq müəyyən edir;
- Qanunvericiliyə uyğun olaraq valyutanı tənzimləyir və ona nəzarət edir; sərəncamında olan beynəlxalq qızıl-valyuta ehtiyatlarını saxlayır və idarə edir;
- Qanunvericiliyə uyğun olaraq tədiyə balansı hesabatını hazırlayır və ölkənin tədiyə balansının təxmin edilən balansının tərtib edilməsində iştirak edir;
- qanunvericiliyə uyğun olaraq bank fəaliyyətini lisenziyalaşdırır və tənzimləyir, bank fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirir;
- qanunvericiliyə uyğun olaraq ödəniş sistemlərinin fəaliyyətini təşkil edir, əlaqələndirir, tənzimləyir və nəzarəti həyata keçirir [8, s. 37-39].

Pul siyasəti rejimlərinin xüsusiyyətlərinin və effektivliyinin milli iqtisadiyyatın xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla tədqiqi göstərir ki, Mərkəzi Bankın prioritet məqsədi kimi ortamüddətli perspektivdə sabitliyə nail olmaq və saxlamaq inflyasiyanın hədəflənməsi rejiminə ən uyğundur. Bunun əsasında pul siyasətinin həyata keçirilməsinin prinsip və üsullarının inflyasiyanın hədəflənməsi istiqamətində mərhələli şəkildə dəyişdirilməsi üçün hüquqi əsaslar və əsas iqtisadi ilkin şərtlər yaradılmışdır.

Xüsusilə, valyuta siyasətinin liberallaşdırılması və məzənnənin formalaşması üçün bazar şəraitinin yaradılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər Mərkəzi Bankın prioritet məqsədləri və praktiki müstəqilliyinin dəqiq müəyyən edilməsi, pul siyasətinin həyata keçirilməsinin aktiv fazasına keçid, valyuta siyasətinin həyata keçirilməsi üçün metodologiyanın təkmilləşdirilməsi inflyasiyanın hesablanması və qiymətləndirilməsi, o cümlədən şəffaflığın artırılması və ilkin mərhələdə kommunikasiya siyasətinin gücləndirilməsi inflyasiyanın hədəflənməsinə keçid üçün əsas şərait yaradır.

Buna baxmayaraq, inflyasiyanın hədəflənməsi rejiminin tətbiqi ilə bağlı mövcud potensial risklər və məhdudiyyətlər tapşırıqın icrasını xeyli çətinləşdirir. Mərkəzi Bank proqnoz və analitik bazanın gücləndirilməsinə, pul siyasəti alətlərinin təkmilləşdirilməsinə və onun ötürmə kanallarının gücləndirilməsinə, kommunikasiya siyasətinə və əhalinin etimadının artırılmasına diqqəti artıracaq. Həmçinin, Mərkəzi Bank bu rejimə mərhələli keçidin təmin edilməsi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsində aidiyyəti nazirlik və idarələrlə səylərini birləşdirir [10, s. 27].

Mərkəzi bank sisteminin dayanıqlığının öyrənilməsinə mövcud yanaşmaları ümumiləşdirərək, iqtisadi artımın müəyyən edilmiş hədəflərinə nail olmaq üçün əsas alət kimi pul siyasətinin nəzəri anlayışını və praktiki tətbiqini təhlil edərək, bank sisteminin xüsusiyyətləri müəyyən edilmişdir:

- maliyyə sisteminin gücləndirilməsi həm maliyyə bazarlarında daxili kontragentlər, həm də xarici investorlar tərəfindən tənzimləyicinin fəaliyyətinə inamın artması ilə müşayiət olunmalıdır.
- verilmiş iqtisadi artım templərinin saxlanmasına töhfə verən əsas ötürmə kanalları investisiya, kredit və valyuta kanalları ola bilər.
- pul-kredit kanalının istifadəsi bir çox risklə əlaqələndirilir, onun effektivliyi borcalanların gələcək gəlirlərini proqnozlaşdırmaq imkanını təmin etmək və gələcək istehlakçının vəziyyətinə

təsirini minimuma endirməklə xarakterizə olunur.

- müasir inflyasiyanın hədəflənməsi tənzimləyicinin hesabatını təqdim etmək mexanizmi və bütün meyarlara əməl edilməməsinə görə məsuliyyət olmadan səmərəsiz görünür.
- hər bir bank sistemi ilkin olaraq milli kredit sisteminə inteqrasiya olunur.
- bankların məcmusu mərkəzi bank sisteminin əsas komponenti kimi onun üzvi hissəsini təmsil edən sosial-iqtisadi sistemə inteqrasiya olunur [11, s. 304].

Ədəbiyyat

1. Abbasov Ə., Z.Məmmədov, R.Rzayev, Ş.Həmişəyeva. Sadıqov E.M. Bank Əməliyyatları. Bakı. 2010, s. 80.
2. Əliyev M.F., Bank islahatları ilə vahid reyting sistemi ilə qiymətləndirmə. Ekspert jurnalı, 2016-ci il, №3-4., 114 s.
3. Əliyeva Təhminə Tahir “Dünya ölkələrinin bank sistemi”, Bakı - 2013, s. 17-21.
4. Quliyeva Ş.T., Maliyyə riskləri və onların idarəedilməsi, Bakı - 2011, s. 57-59
5. Məmmədov Z. Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi. Bakı, 2001, s.46.
6. Məmmədov Z.F. Bank fəaliyyətinin əsasları. (Elmi-nəzəri və praktiki məlumat kitabı). Bakı, Azərənşr. 2017. səh. 480.
7. Panova GS, Credit policy of commercial banks. M. 2018, p. 412.
8. Moiseev Sergey Rustamovich. History of central banks and paper money. 06.10.2015, p.37-39
9. Journal "Finance and credit", August, 2020.
10. Alklychev A.M. Pricing policy of the state in conditions of financial instability. vol. 26, no. August 8, 2020, p.27
11. Olkhova R.G. Banking: management in a modern bank: study guide. Moscow: Knorus, 2020. - 304 p. - ISBN 978-5-406-07836-5.
12. Mishkin, F.S, (2006), “Monetary policy strategy: How did we get here?”, National Bureau of Economic Research, NBER Working Paper Series, no.12515.p. 18-19.

Rəyçi: iqtisad e.d. Z.İbrahimov

Göndərilib: 13.02.2022

Qəbul edilib: 12.03.2022